

TILSHUNOSLIK FANINING TARAQQIYOTI

Tolipova Zarnigor

Farg'ona davlat universiteti

Filologiya fakulteti o'zbek tili yo'nalishi 4-bosqich talabasi

Annotatsiya: Tilshunoslik fanining ko'p asrlik taraqqiyot yo'lini chuqur ilmiy va mantiqiy tahlil qilishga bag'ishlangan. Unda tilshunoslikning qadimgi davrlardagi sodda kuzatishlardan boshlab, bugungi zamonaviy, murakkab va ko'p tarmoqli ilmiy tizimga aylanish jarayoni inson tafakkuri va jamiyat rivoji bilan uzviy bog'liqlikda yoritiladi. Tilning faqat aloqa vositasi emas, balki inson ongining mahsuli va tafakkur ifodasi sifatidagi mohiyati ochib beriladi.

Tilshunoslik fanining shakllanish bosqichlari, xususan, qadimgi grammatika maktablari, tarixiy-qiyosiy metodning paydo bo'lishi, struktur tilshunoslik asoslari hamda Ferdinand de Saussure tomonidan ilgari surilgan nazariy qarashlarning ilmiy ahamiyati keng tahlil qilinadi. Shuningdek, zamonaviy tilshunoslikning yangi bosqichi sifatida Noam Chomsky asos solgan generativ grammatika nazariyasining inson tafakkuri bilan bog'liqligi chuqur izohlanadi.

Tilshunoslikning faqat nazariy fan emasligi, balki u insonning fikrlash jarayoni, ijtimoiy munosabatlari va madaniy taraqqiyoti bilan chambarchas bog'liq ekani asoslab beriladi. Shu bilan birga, tilni o'rganish orqali inson ongining tuzilishi, bilimlarni qabul qilish va qayta ishlash mexanizmlarini anglash mumkinligi ilmiy nuqtai nazardan yoritiladi. Tilshunoslik fanining bugungi kunda psixologiya, informatika, falsafa va boshqa fanlar bilan integratsiyalashuvi uning yanada rivojlanishiga xizmat qilayotgani alohida ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: tilshunoslik, lingvistika, til va tafakkur, inson ongi, til tizimi, til birliklari, strukturalizm, generativ grammatika, tarixiy-qiyosiy metod,

semantika, sintaksis, morfologiya, fonetika, psixolingvistika, sotsiolingvistika, kognitiv lingvistika, til falsafasi, til va jamiyat, til evolyutsiyasi, nutq jarayoni, kommunikatsiya, til nazariyasi, lingvistik tahlil.

Kirish

Til insoniyatning eng buyuk ixtirolaridan biri emas, balki uning tabiiy ehtiyojidan kelib chiqqan hodisadir. Inson atrof-muhitni anglash, o'z fikrini ifodalash va boshqalar bilan aloqa o'rnatish jarayonida tilni yaratdi va rivojlantirdi. Shu jihatdan qaraganda, til faqat aloqa vositasi emas, balki inson ongining bevosita aksidir. Har bir so'z ortida ma'lum bir tushuncha, har bir gap ortida esa murakkab fikrlash jarayoni yashiringan bo'ladi.

Tilshunoslik fanining paydo bo'lishi ham aslida insonning o'zini anglashga bo'lgan intilishidan kelib chiqqan. Inson "men qanday gapiryapman?", "til qanday ishlaydi?", "fikir qanday shakllanadi?" kabi savollarga javob izlash orqali tilni ilmiy o'rganishga kirishdi. Shu tariqa tilshunoslik oddiy kuzatuvdan murakkab ilmiy tizimga aylana boshladi[1].

Inson tafakkuri rivojlangan sari tilga bo'lgan munosabat ham o'zgarib bordi. Dastlab til faqat grammatik qoidalar yig'indisi sifatida tushunilgan bo'lsa, keyinchalik u murakkab belgilar tizimi, undan ham so'ng esa inson ongining ajralmas qismi sifatida talqin qilina boshladi. Aynan shu jarayon tilshunoslik fanining bosqichma-bosqich taraqqiyotini belgilab berdi.

Til va tafakkur uyg'unligi: dastlabki qarashlar

Inson tafakkuri til orqali shakllanadi va namoyon bo'ladi. Qadimgi davrlarda ham olimlar til va fikr o'rtasidagi bog'liqlikni sezganlar. Ular tilni nafaqat nutq vositasi, balki fikrni tartibga soluvchi vosita sifatida ko'rganlar[2].

Masalan, qadimgi hind tilshunosi Panini tomonidan yaratilgan grammatika tizimi inson ongining tartibli fikrlash qobiliyatini aks ettiradi. Bu tizim oddiy qoidalar yig'indisi emas, balki til orqali fikrni aniq va mantiqiy ifodalashga xizmat

qiluvchi modeldir. Demak, tilshunoslikning ilk bosqichidayoq inson tafakkuri markaziy o'rinda bo'lgan.

Tarixiy-qiyosiy tilshunoslik va inson xotirasi

XVIII–XIX asrlarda shakllangan tarixiy-qiyosiy tilshunoslik inson xotirasi va tafakkurining yana bir muhim jihatini ochib berdi. Turli tillar o'rtasidagi o'xshashliklar insoniyatning umumiy ildizga ega ekanini ko'rsatdi.

Bu jarayonda til nafaqat aloqa vositasi, balki tarixiy xotira sifatida namoyon bo'ldi. Inson o'z tilida o'tmishni saqlaydi, avloddan-avlodga yetkazadi. Har bir so'z, har bir grammatik shakl aslida uzoq tarixiy rivojlanish natijasidir. Shunday ekan, tilshunoslik inson tafakkurining vaqt davomida qanday o'zgarib borishini ham o'rganadi[3].

Struktur tilshunoslik: ongda tizimni anglash

XX asr boshlarida Ferdinand de Saussure tilni belgilar tizimi sifatida talqin qilib, tilshunoslikka yangi yo'nalish olib kirdi. Uning qarashlariga ko'ra, til tashqi tartibsiz hodisa emas, balki inson ongida mavjud bo'lgan ichki tizimdir.

Bu yondashuv inson fikrlashining qanday tuzilganini tushunishga yordam berdi. Har bir til birligi boshqa birliklar bilan munosabatda mavjud bo'ladi. Xuddi shuningdek, inson tafakkuri ham alohida tushunchalar yig'indisi emas, balki o'zaro bog'langan tizimdir. Struktur tilshunoslik aynan shu tizimlilikni ochib berdi[4].

Generativ grammatika: til va tug'ma qobiliyat

XX asrning ikkinchi yarmida Noam Chomsky tomonidan ilgari surilgan generativ grammatika nazariyasi tilshunoslikni inson ongiga yanada yaqinlashtirdi. Bu nazariyaga ko'ra, inson tilni o'rganmaydi, balki u bilan tug'iladi.

Bu fikr inson tafakkuri haqidagi qarashlarni tubdan o'zgartirdi. Til endi tashqi muhit mahsuli emas, balki inson ongining ichki mexanizmi sifatida qarala

boshlandi. Inson juda qisqa vaqt ichida murakkab grammatik tizimni egallashi aynan shu tug'ma qobiliyat bilan izohlanadi.

Shu nuqtai nazardan, tilshunoslik faqat tilni emas, balki inson ongining ishlash prinsiplari, fikr hosil qilish va uni ifodalash jarayonlarini ham o'rganadigan fan sifatida namoyon bo'ladi[5].

Zamonaviy tilshunoslik: insonni anglash yo'li

Bugungi kunda tilshunoslik insonni har tomonlama anglash vositasiga aylandi. Psixolingvistika insonning nutq jarayonini, kognitiv lingvistika esa tafakkur va til o'rtasidagi bog'liqlikni o'rganadi.

Til orqali insonning dunyoni qanday qabul qilishi, qanday tushunchalar asosida fikrlashi aniqlanadi. Masalan, turli tillarda bir xil hodisaning turlicha ifodalanishi inson tafakkurining ham turlicha shakllanishiga olib keladi.

Shu jihatdan qaraganda, tilshunoslik inson ongining "oynasi" vazifasini bajaradi. Tilni o'rganish orqali insonning fikrlash modeli, dunyoqarashi va madaniyati haqida chuqur tasavvur hosil qilish mumkin.

Xulosa

Tilshunoslik fanining taraqqiyoti insoniyatning o'zini anglashga bo'lgan intilishi bilan chambarchas bog'liq jarayon ekanligi yaqqol namoyon bo'ladi. Tilni o'rganish orqali inson nafaqat aloqa vositasini, balki o'z tafakkurining tuzilishini, fikrlash mexanizmlarini va borliqni qanday idrok etishini anglay boshlaydi. Shu jihatdan qaraganda, tilshunoslik fani oddiy ilmiy yo'nalish emas, balki inson ongining chuqur qatlamlarini ochib beruvchi muhim kalit vazifasini bajaradi.

Tarixiy taraqqiyot jarayonida til haqidagi qarashlar oddiy grammatik tasvirlardan murakkab nazariy konsepsiyalargacha rivojlandi. Ayniqsa, Ferdinand de Saussure tomonidan asoslangan struktur yondashuv tilni tizim sifatida anglashga yo'l ochgan bo'lsa, Noam Chomsky ilgari surgan generativ nazariya tilni

inson ongining tug'ma xususiyati sifatida talqin qilish imkonini berdi. Bu esa tilshunoslikni inson tafakkurini o'rganadigan fanlar qatoriga olib chiqdi.

Zamonaviy bosqichda tilshunoslikning psixologiya, kognitiv fanlar va axborot texnologiyalari bilan integratsiyalashuvi uning ilmiy imkoniyatlarini yanada kengaytirmoqda. Endilikda til faqat so'z va gaplar tizimi emas, balki insonning dunyoni qanday tushunishi, uni qanday ifodalashi va boshqalar bilan qanday ulashishini ko'rsatuvchi murakkab ongiy jarayon sifatida qaralmoqda.

Tilshunoslik fanining rivoji inson tafakkurining rivoji bilan hamohang kechadi. Inson o'z tilini qanchalik chuqur anglab borsa, o'zini, o'z ongini va jamiyatdagi o'rnini ham shunchalik teran tushuna boshlaydi. Shu sababli tilshunoslik kelajakda ham insonni anglash yo'lidagi eng muhim ilmiy vositalardan biri bo'lib qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

- 1.Ferdinand de Saussure. *Umumiy tilshunoslik kursi*. Toshkent: Fan nashriyoti.
- 2.Noam Chomsky. *Til nazariyasi asoslari (Aspects of the Theory of Syntax)*.
- 3.Hojiyev A. *Tilshunoslik asoslari*. Toshkent.
- 4.Nurmonov A. *O'zbek tilshunosligi tarixi*. Toshkent.
- 5.Abdurahmonov G'. *Umumiy tilshunoslik*. Toshkent.

